

תערוכה קבוצתית

נשים יוצרות מציאות עמק יזרעאל

אוגוסט-נובמבר 2020

אוצרות

דבורה מורג, ענת מנדיל

תערוכה

אוצרות: דבורה מורג, ענת מנדיל

קטלוג

טקסט אוצרות: ענת מנדיל

הפקה: דבורה מורג

עיצוב : אביגיל ריינר [The Studio], מריה רפופורט

צילום: שי זודיאס

תודות

ד"ר רות מרקוס, העמותה לחקר אמנות, נשים ומגדר בישראל

ד"ר טל דקל, העמותה לחקר אמנות, נשים ומגדר בישראל

רחלי אבידוב, מנהלת מחלקת תרבות, מועצה אזורית עמק יזרעאל

דודיק וצוות אולם מבואות, קיבוץ יפעת

נטע הבר, איילת הרצוולף וארנה רביב, גלריה בית חנקין כפר יהושע

לאה בר סלע, גלריה מירווח, הרדוף

ליאורה לוי, גלריה אורייתא

עידית לבבי־גבאי

© 2021, העמותה לחקר אמנות נשים ומגדר בישראל

קישורים

'נשים יוצרות מציאות עמק יזרעאל' בגלריה אורייתא

שיח גלריה בגלריה מירווח

קטלוג התערוכה בראשון לציון

נשים יוצרות מציאות, גלריה בית חנקין בכפר יהושע

בשער

חיה גרץ רן

חברות ויער

2019-2020, שמן על בד פשתן, 100x120 ס"מ

מ ש ת ת פ ו ת

לאה בר סלע

חגית שחל

תמר חדר

רונית שלו

דבי אולו

טלי בלומנאו

סימה לוין

אריאלה מאיר גולדמן

הדר גד

תגית כלימור

אורלי עזרן

רחי שמיר

אתי צ'חובר

חדוה מלר ברזילי

ענת מיה

דליה בכר

צילה פרידמן

יעל ניר פלנגן

אביבית בלס ברנס

חיה גרץ רן

עידית לבבי־גבאי

אלי שמיר

מירי נשרי

רחל נמש

יבגניה נוביקובה

מיכל ויטלס

שרה אבנין גנישר

ד"ר נירה טסלר

אליסיה שחף

ד"ר הגר קדימה

טליה טוקטלי

נורית גור לביא (קרני)

אביבית גרף־גרסל

טובית בסירטמן

נחמה גולן

מיכל רכטר לויט

ציפי לוסטיג

אתי גדיש דה לנגה

ליאורה קוריס

רות שצמן

דניאלה מלר

אורה בריל

ספא קדח

עדינה קיי

ד"ר הגר קדימה

יעל ניר פלנגן

דליה חי אקו

איה סריג

לילי פישר

ענת גרינברג

רוזה בן ארי

”לא” כיצורים ענוגים” באנו הנה אלא כבנות העם שרצונו למלא את החובה הלאומית שהגורל הטיל על דור זה.¹

שרה עזריהו (1873-1962)
ממייסדות ”התאחדות נשים עבריות
לשיווייון זכויות בא”י”

התערוכה ”נשים יוצרות מציאות עמק יזרעאל” היא מחווה לחלוצות העמק, פרי יוזמה של המועצה האזורית עמק יזרעאל בשיתוף פעולה עם העמותה לחקר אמנות, נשים ומגדר. המיזם הייחודי משלב יצירות אמנות העוסקות בדמותן של החלוצות שחיו ופעלו בעמק מראשית ההתיישבות הציונית בעמק יזרעאל ועד למחצית המאה שעברה. יצירות האמנות מהדהדות את הקול האותנטי של הנשים הצעירות: חקלאיות, פועלות, מחנכות, אחיות, רופאות ומנהיגות אשר יישמו, הלכה למעשה, את החזון הציוני ובמרכזו יישוב ארץ ישראל באמצעות עבודת האדמה תוך חתירה לשוויון זכויות בין המינים. היצירות מוצגות לצד טקסט אישי של האמניות, כמכלול המשקף מציאות חיים סוערת ורבת פנים בתקופת טרום המדינה ולאחריה. מבטן של היוצרות משקף בתוכו סוגיות מרכזיות בשיח הנשי-לאומי לאורך העשורים הראשונים של המאה העשרים, ביניהן: פיצול בין הזהות האישית לזהות הלאומית; חתירה לשוויון זכויות ובפרט הזכות לעבוד את האדמה ולהגן על הבית – תחומים שנתפסו כגבריים, חינוך ורווחה והקניית השפה העברית. בתוך כך, חושפת התערוכה את תרומתן העצומה של הנשים העבריות לפיתוח החברה, החקלאות, הכלכלה והתרבות של היישוב הציוני בארץ ישראל. לצד הצגת הנרטיב של האישה הציונית, המהווה את גוף העבודות המרכזי והגדול בתערוכה, בחרנו להשמיע את קולן של הנשים הערביות והבדואיות ולהנכיח את תרבותן, הנטועה בעמק מזה מאות שנים.

1. מתוך שרה עזריהו, *פרקי חיים*, (תל אביב: מ. ניומן, 1957).

ארבעת פרקי התערוכה:

פרק 1. התעוררות: נשים דורשות שוויון – פרק זה עוסק בנשים העובדות בעמק ובמאבקן על יצירת זהות נשית עצמאית בהתאם לעיקרון השוויון בין המינים תוך עיצוב דמותה של האישה העבריה – הפועלת וכמיהתה לעבודת האדמה.

פרק 2. זהות נשית ולאום – פרק זה בוחן את ייצוגי הגוף הנשי בשירות האתוס הציוני ואת הפיצול שנוצר בין הזהות הפרטית לזהות הלאומית.

פרק 3. שפה, סמלים ומיתוס – פרק זה עוסק בפירוק השפה, המיתוסים והסמלים של האתוס הציוני הגברי והבניית נרטיב של שושלת נשית אקטיבית.

פרק 4. 'הקול האחר' – ייצוגי נשים ערביות ובדואיות – פרק זה עוסק בנשים ערביות ובדואיות במרחב הגאוגרפי של עמק יזרעאל והוא חושף את החיבור העמוק בין האישה הערבייה והבדואית לשורשיה הנשיים ולסביבתה.

התערוכה התקיימה בגלריה לאמנות בית חנקין בכפר יהושע, במבואות אולם מופעים ביפעת, במירווח גלריה לאמנות בהרדוף ובגלריה אורייתא בהושעיה, והינה שנייה בסדרת התערוכות ”נשים יוצרות מציאות” מטעם העמותה לחקר אמנות, נשים ומגדר בישראל. התערוכה הראשונה הייתה נשים יוצרות מציאות ראשון לציון, שהתקיימה בבית האמנים בראשון לציון ובתערוכת חוצות בפארק שקמה.

התעוררות: נשים דורשות שוויון

מרגלית שילה בספרה *נשים בונות אומה: הפרופסיונליות העבריות 1918-1948* (שילה, 2020) מציינת כי עד שנות ה־80 של המאה ה־20 סיפור הציונות ובניין החברה העברית החדשה היה חף כמעט לגמרי מאזכור תרומתן של נשים ליישוב ולמדינה. לדבריה, עד היום ההיסטוריוגרפיה של ראשית היישוב הציוני בארץ ישראל חסרה במידע ובנתונים על העשייה המגוונת והמקצועית של נשים בתחומים שונים.²

פרק זה של התערוכה מציג גוף עבודות רחב היקף העוסק בנשים המייסדות: חקלאיות ופועלות, מתנדבות בגופים צבאיים ובחברה האזרחית, אחיות, מורות, גננות, אדריכליות ורופאות שחיו ועבדו בעמק יזרעאל מראשית המאה העשרים ועד מחציתה. יצירות האמנות המוצגות מהדהדות את מאבקן של נשות העמק על יצירת זהות נשית עצמאית בהתאם לעיקרון השוויון בין המינים תוך עיצוב דמותה של האישה העבריה – הפועלת וכמיהתה לעבודת האדמה. דמויותיהן של ארבע נשים מייסדות: דבורה דיין (1890-1956) ממייסדות קיבוץ דגניה א' ומושב נהלל, ד"ר חנה מייזל שוחט (1883-1972), מייסדת חוות העלמות ומנהיגת תנועת הפועלות בא"י, רחל רוזנפלד (לא ידוע), בוגרת חוות העלמות ורות הקר (1907-2007) ממייסדות קיבוץ רמת דוד, מאכלסות את עבודתה של לאה בר סלע **ארבע אימהות** (עמ' 12). הציור מדמה סצנה מבויתת המתארת בסגנון ריאליסטי ארבע נשים ישובות בצוותא, בצורה מעגלית, כשהן פונות לעבר הצופה ומבטן מישיר קדימה. על אף הסגנון העיצובי הפשוט לכאורה של העבודה, מדובר בהכלאה בין ארבעה תצלומים שונים תוך יצירת הזרה של כל אחת מהדמויות מהסביבה בה צולמה ויצירת נרטיב מומצא, המשותף לארבעתן. בר סלע חותרת תחת ייצוגי הגוף הנשי באמנות הציונית המאופיינים בגוף נשי חזק ושופע המסמל מיניות ופריזם, כדוגמת **שבת בקיבוץ** (1947) של יוחנן סימון או **פירות ראשונים** (1923) של ראובן רובין. באמצעות רישום רך ומתווה מעגלי היא מעצבת נשיות רכה המשרתת עוצמה ונחישות. החיבור בין הנשים הצעירות – בין לבין עצמן, באמצעות מחוות ידיים ובין לבין ייצוגים ארץ ישראלים של צריף ועץ ברוש ברקע – מבטא את ראשיתה של שושלת נשית ארץ ישראלית.

דימוי הצריף מופיע גם בטרטיפטכון גדול ממדים של סימה לוין **שלושה דורות** (עמ' 36) והוא משמש כמוטיב מרכזי המקשר בין שלוש הנשים המתוארות ביצירה: חיה מור־מרקובסקי (1906-1968), בתה רינה פורת מרקובסקי (ילידת 1927) ונכדתה, רוני פורת־גוברמן (ילידת 1951). בפאנל הימני מתוארת דמותה של חיה מור במדי חיילת על רקע מבנה המעוצב בחלקו כמתווה לרישום. הבחירה לאפיין את מור כאישה במדים מתייחסת אל היבט ביוגרפי משמעותי

2. מרגלית שילה, *נשים בונות אומה: הפרופסיונליות העבריות 1918-1948* (ירושלים: כרמל, 2020), 23.

בחייה – הבחירה לעזוב את בן זוגה ושלושת בנותיה לטובת התנדבות ליחידות הארץ־ישראליות בצבא הבריטי, במלחמת העולם השנייה. הצריף בפאנל האמצעי, העוסק בדמותה של הנכדה רוני פורת־גוברמן, עובר טרנספורמציה ממתווה לרישום מפורט המתאר מהלך של התפוררות וקריסה. דמותה של הנכדה משרתת פאסיביות, מבטה מושפל כלפי מטה וגופה פונה לעבר הפאנל השלישי בו מתוארת אמה, רינה. הבת והנכדה מתוארות בגילן הכרונולוגי בעת יצירת העבודה, דבר המחدد את הדיאלוג הבין־דורי במשפחה. רינה מתוארת כקשישה עם מקל הליכה על רקע נוף כפרי, ללא זכר לצריף המשפחתי. עיניה עצומות למחצה, מבטה מופנה כלפי מי שנעדר או אולי מהדהד שיחה פנימית המודגשת על ידי תנועת הידיים.

הסגנון הניאוראליסטי של העבודה מבוסס על רישום מקטעים שנלקחו מתוך תצלומים, והוא מעניק לדמויות ממד מיתי בשל גודלן הלא טבעי מצד אחד ומאידך, מסמן את הפרקטיקה הרישומית כחיקוי, כתהליך של התבוננות. הדואליות הטמונה במבט זה של לוין נענית למתודולוגיה הפמיניסטית של התערוכה שעיקרה התנגדות לסדר החברתי הפטריארכלי והצבת הנרטיב הנשי במרכז השיח.

בשנת 1911 התקיים במושבה כנרת, המפגש הראשון של הפועלות החקלאיות במטרה לשנות את אי־השוויון המגדרי בקבוצות ובמסגרות שיתופיות חקלאיות, שהקימו חלוצי העלייה השנייה. החלוצות דרשו להיות כמו החלוצים – למלא את אותן חובות ולקבל את אותן זכויות (פוגל־ביזאוי, 2011).³ בספרה של אסתר חכים *שלהבת ירוקה: חנה מייזל – מפעל חיים* (חכים, 2007) מתואר כיצד הפך רעיון ההכשרה החקלאית של ד"ר מייזל מהצעה מעשית לחזון מהפכני, שקיפל בתוכו רעיונות פמיניסטיים הקשורים לדמות האישה, למקומה בחברה ולמעמד הרצוי לה. חיותה בוסל, מהפועלות החקלאיות הראשונות, מעידה על מעמדה של האישה בחברה החקלאית הגברית:

לא תמיד מסרו לאישה את העבודה המתאימה לה שישנה בכל מקצוע, לא פעם קרה שהחבר מילא את העבודה המקצועית, הקלה, והחברה עשתה את העבודה השחורה הקשה. ונמצאו פקחים שידעו לתרץ את החלוקה הזאת בכמה טעמים: אין זה נאה לאישה המשוחררת לבקש פריבילגיות לעצמה, ואם אין בכוחה למלא את העבודות הקשות שכם אחד עם הגבר – הרי עליה לקבל באהבה את חלקה בעבודה המסורתית של האישה.⁴

3. סילביה פוגל־ביזאוי, *דמוקרטיה ופמיניזם* (רעננה: האוניברסיטה הפתוחה, 2011), 159.
4. אסתר כרמל־חכים, *שלהבת ירוקה: חנה מייזל – מפעל חיים* (יר טבנקין, 2007), 56.

בדברה על "העבודה השחורה" שעשו הנשים, התכוונה חיותה בוסל לעבודות הבישול והכביסה. בתנאים הפיזיים של ראשית המאה. היו אלה עבודות קשות שנמשכו שעות ארוכות, יותר מאשר עבודת השדה, שהסתיימה עם חשכה. במציאות קשה זו ביקשו הנשים קודם כול לחלוק שווה בשווה בחובות: בעבודה וביצירה, אבל הן לא ידעו כיצד לעשות זאת. את הדרך לשינוי מצבן הראתה להן ד"ר מייזל: יצירת ענפי חקלאות המתאימים לאישה ופיתוח ענפי החצר, גידול ירקות, מטעים, רפת, לול וכן לימוד מקצועות כלכלת הבית – אלה היו, לדעתה, הפתרון לבעיית הפועלת (חכים, 2007).⁵

חוות העלמות בכנרת, מיסודה של האגרונומית ד"ר חנה מייזל, נתפסת כמודל כמעט אוטופי ביצירתה של חגית שחל חוות העלמות (עמ' 18). בניסיון לשחזר את חייהן של הנשים הצעירות בחווה, הטמיעה שחל את דמותה בסצנות מדומיינות תוך שהיא מעגנת בתוכה תחושות של שותפות ואחוה עם אחיותיה העלמות. דיוקנה של שחל מקבל ממדים מיתיים בסצנות השונות עד כדי התמזגות עם הסביבה הנופית; העודפות שנוצרת משכפול דמותה לצד רישום אקספרסיבי-קונטרסטי מציפים תחושות של דיס-הרמוניה והתנגדות לחזיונות הרומנטיים לכאורה אותם מנכסת שחל.

הדואליות, הן בנרטיב והן בסגנון הציורי עוברת כחוט השני ביצירות האמנות המאכלסות תערוכה זו והיא מייצגת את הפיצול בעולמן של החלוצות, אשר פלסו לעצמן דרך במרחב הפטריארכלי: פריצת גבולות המגדר לצד קשיים פיזיים ורגשיים, שתיקה והסתרת מאוויי הנפש. היבטים אלה מתקיימים גם ביצירתה של הדר גד "מציירת בחופשות ובחגים" (עמ' 42). שם העבודה לקוח ממשפט שאמרה אהובה שולמן (1905-2002) במסגרת ריאיון לסרט וידאו משפחתי. גד חושפת בעבודות קטנות ממדים, אנקדוטות מחייה של שולמן: גינון במשתלה וציור בחדר העבודה ובתוך כך מעלה את הקושי לשלב בין החובות המרובים של הנשים במשק הבית לבין הצורך לשמר לעצמן מרחב יצירתי-הגותי. השימוש בטכניקה של חריטה על נייר נובע מתפיסה רעיונית של גירוד, גריעה מהחומר וחשיפה של שכבות עומק, המתקשרת אל מציאות שבה המשמעות של ציור בזמנים של חג ומנוחה הייתה אז ונותרה גם היום – אישה שנאבקת על סטודיו; על "חדר משלה", כפי שכתבה הסופרת וירג'יניה וולף, בשנת 1929.

המהפכה המגדרית והלאומית של היישוב הציוני נחשפת במלוא עוצמתה בתערוכה "נשים יוצרות מציאות עמק יזרעאל" והיא נתמכת בהיסטוריה אורלית כמו גם בנתונים מחקריים. בשנת 1943 נכתב במידעון של ארגון הדסה: "בארץ-ישראל נשים רבות יותר משלבות בין שתיהן [בין עבודה ומשפחה]. בקיבוצים ובמושבים אין ידיים או ראשים עצלים, כולל של נשים [...]" (שילה, 2020).

אורלי עזרן בעבודתה **חלב אם** (עמ' 50) מייצרת מחווה לסבתה פרידה עזרן מבית שטייף (1900-1978) שהייתה ממקימי מחלבת "העמק" בעפולה. הקונסטרוקטיביזם המאפיין את סגנון העבודה, הן בשימוש בחומרים תעשייתיים, הן בצורות המבניות והן בהותרת חלל אחורי וצל על הקיר, מתכתב עם המבנה הפיזי של המחלבה המשפחתית, המייצג את העשייה הלאומית. המטאפורה חלב-אם שנבחרה לייצג את העבודה בכללותה ואת כוונת האמנית בפרט מהדהדת את ההיבט האישי-מגדרי המספק רובד נוסף בקריאה הפרשנית של העבודה.

מיעוט מיצירות האמנות בתערוכה זו עוסקות בדמותן של נשים מנהיגות ביישוב הציוני בעמק יזרעאל. אחת מהן היא עבודתה של רונית שלו **נשים על הצלחת** (עמ' 24), העוסקת בדמותה של אולגה חנקין, המיילדת העבריה הראשונה שהייתה שותפה לרכישת קרקעות להתיישבות יהודית בארץ ישראל.

על אף שחנקין הייתה ידועה באומץ ליבה והובילה מהלכים משמעותיים ברכישת אדמות העמק, היא נשכחה מדפי ההיסטוריה. שלו בוחרת להנציח את דמותה על גבי צלחות קרמיקה, חומר עממי ופשוט ביחס לפסלי הברונזה השמורים לגיבורים כדוגמת בעלה יהושע חנקין, שעל שמו הוקם מוזיאון בכפר יהושע. הבחירה לעצב את דמותה של גיבורה נשית באמצעות חומרים הנחשבים לנחותים מגיבה, אף היא, לעקרונות הפוסט-מודרניזם – שבירת גבולות בין תחומים, ביטול היררכיות באמצעות שימוש במלאכות יד וכלי חרס. חוקרת האמנות, נורמה ברוד (Broude) טענה בתחילת שנות ה-90 כי אמנות הדגם והעיטור הפמיניסטית תרמה להבנה ולתפיסה מחודשת של תפקיד האמנות בחברה המודרנית; היא ערערה על השיטה ההיררכית ועל האידיאולוגיה שעליה התבסס עולם האמנות שפעל במוזיאונים ובגלריות והובילה ליצירת אמנות ציבורית ודמוקרטית הפועלת במרחב הציבורי (דקל, 2011).⁶

על אף שפעלו ללא לאות במוסדות הציוניים בארץ ומחוצה לה כדי לקדם את מעמד האישה ואת זכותה ליצירת זהות אוטונומית שוות זכויות, מנהיגות נשית כמעט ולא נוכחת בספרי ההיסטוריה וייצוגיה באמנות הישראלית הם מועטים. לדברי חוקרת האמנות, רות מרקוס, רתיעת הציבור מפמיניזם הביאה לדחיקת העיסוק בנושאים נשיים ובתפיסות פמיניסטיות של זכויות האישה, עוד בשלבים הראשונים של הציונות שקידשה כביכול את מיתוס שוויון הזכויות (מרקוס, 2011).⁷

6. טל דקל, מ(מוגדרות) אמנות והגות פמיניסטית (תל אביב: הקיבוץ המאוחד, 2011), 73.

7. רות מרקוס, "מקומן של נשים בתולדות האמנות הישראלית, 1920-1970", רות מרקוס (עורכת), נשים יוצרות בישראל 1920-1970 (תל אביב: הקיבוץ המאוחד, 2008), 11-22.

מבעד לבטון

א מ נ י ת תגית כלימור
 ב ע ק ב ו ת אדר' לוטה כהן (1893-1983), האדריכלית הראשונה בישראל

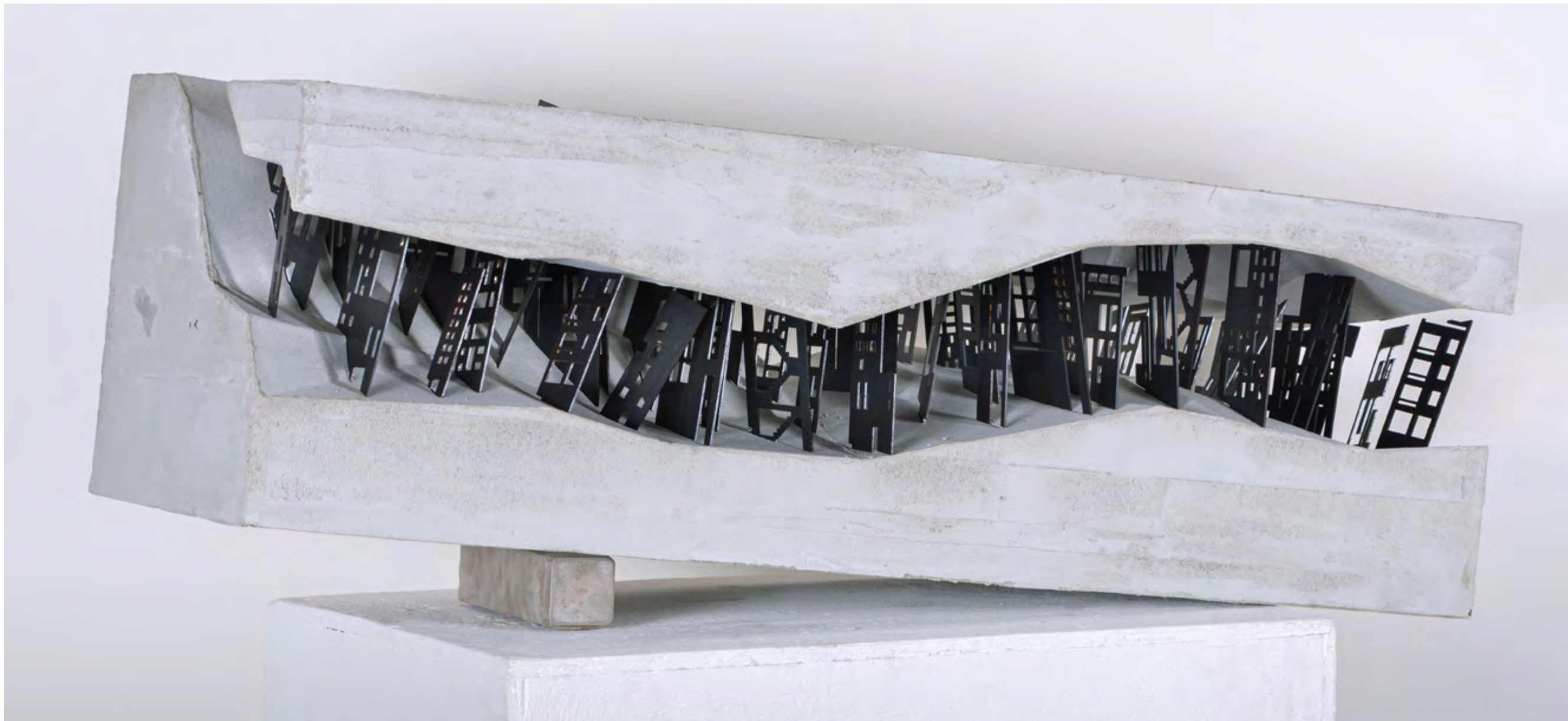
כאדריכלית וכאמנית מצאתי לנכון להנכיח את האדריכלית לוטה כהן בזכות היותה אישה מקצועית, עצמאית ופורצת דרך.

לוטה כהן גדלה בברלין כבת למשפחה ציונית, והייתה אחת הנשים הראשונות בגרמניה שפנתה ללימודי אדריכלות. ב-1916 הוענקה לה הדיפלומה בפקולטה לאדריכלות של טכניון ברלין שרלוטנבורג; רק שתי נשים הגיעו לפנייה להישג הזה. ניסיון מקצועי ראשון צברה בשנות מלחמת העולם הראשונה בשיקום ערים וכפרים בפרוסיה המזרחית שנחרבו בראשית המלחמה. בספטמבר 1921, כשהייתה בת 28, עלתה בין ראשוני החלוצות דוברות הגרמנית של העלייה השלישית לארץ-ישראל המנדטורית, וכאן התפתחה עבודתה האדריכלית.

ד"ר איריס זונדר מציינת בכתבה "האמא של האדריכלות הארץ-ישראלית" (2009) כי לוטה כהן הייתה שותפה פעילה, בלא אחות ורע מבנות דורה, לכתיבת היסטוריית הבנייה של ארץ ישראל. היא יצרה דפוסי התיישבות חדשים, בשרטוטיה הרעיוניים הראשונים, לקיבוצים, למושבים ולפרברי הגנים בישובים היהודיים של שנות העשרים, כשהייתה עוזרתו הראשית של האדריכל ומתכנן הערים ריכרד קאופמן (1887-1958); היא טבעה חותם בשכונות שנבנו למעמד הבינוני של שנות השלושים אותן תכננה ביחד עם המהנדס יוסף מרר (1901-1983).

היא הייתה שותפה לתכנון שיכונים של ראשית המדינה, במשרד המשותף להולאדריכל יהודה לביא (1910-1998). כהן השתתפה בתחרויות רבות, מקומיות ובינלאומיות, למיזמי בנייה של היישוב. בתחילת שנות השלושים פתחה לוטה כהן משרד משלה בתל אביב – האדריכלית הראשונה בארץ ישראל. היא תכננה בתל אביב בתי דירות, הנודע מכל בנייניה היה מבנה פנסיון "קתה-דן" (1932) ברחוב הירקון 97, שהיה, בזכות המרפסות המפורסמות, לאחד מסמלי העיר בשנות השלושים והארבעים. מבנה פנסיון "קתה-דן" נהרס כבר לפני עשרות שנים, אולם הוא ידוע ונחשב עד היום לערש רשת מלונות-דן הידועה.

לוטה כהן, האדריכלית הראשונה בארץ ישראל, פעלה רבות לקידום המקצוע.

מבעד לבטון

2020, טכניקה מעורבת, 27×27×90 ס"מ

יחד עם זאת, כמו נשים רבות בארץ ובעולם, ההיסטוריוגרפיה הותירה אותה בצל האדריכלים הגברים.

העבודה המוצעת עוסקת ב'תקרת הבטון' אותה חוו ועדיין חוות אדריכליות בענף הבנייה, המאופיין כגברי. בסיס העבודה הוא קורת בטון שנסדקה והתפרקה ובכך היא חושפת את עולמה היצירתי של כהן מחד אך מאידך מאזכרת את כובד המשקל שעדיין מונח לפני היוצרות גם כיום. לוחות המתכת, שהם ביטוי אבסטרקטי של השרטוטים והבניינים של כהן, מתמודדים עם כובד הקורה שמעליהם. הבטון והפלדה הם חומרי הבסיס של האדריכלות המודרנית בכלל ושל לוטה כהן בפרט ובאופן טבעי נבחרו להיות חומרי הגלם בעבודה.